

İdâdî Mekteplerinde Disiplin Suçları ve Cezalara Bazı Örnekler (1877-1915)

Some Examples of Disciplinary Offenses and Punishments in İdâdî Schools (1877-1915)

Salih ERSOY¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bağımsız Araştırmacı, Erzurum, Türkiye

Independent Researcher, Erzurum, Türkiye
salih.12ersoy@gmail.com

Fatma KAYA DOĞANAY²

Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim
Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
Balıkesir, Türkiye

Balıkesir University Necatibey Faculty of
Education Department of Social Studies
Education, Balıkesir, Turkey
fatma.doganay@balikesir.edu.tr

Not: Bu çalışma 2024 yılında Atatürk Üniversitesi, Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalında, Dr. Öğr.
Üyesi Fatma KAYA DOĞANAY'IN danışmanlığında hazırlanıp,
tamamlanmış olan "Rüşdiye ve İdâdî Mekteplerinde Disiplin
Suçları" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Notes: This article is based on the Master's thesis entitled
"Disciplinary Offenses in Rüşdiye and İdâdî Schools,"
completed in 2024 at Atatürk University, Institute of Turkic
Studies, Department of History, under the supervision of
Dr. Fatma Kaya Doğanay.

Geliş Tarihi/Received 18.03.2025
Revizyon Tarihi/Revision 19.06.2025
Kabul Tarihi/Accepted 25.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 26.06.2026

Atf:

Ersoy, S. & Kaya Doğanay, F. (2026). İdâdî
Mekteplerinde Disiplin Suçları ve
Cezalara Bazı Örnekler (1877-1915).
Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi (77), 16-
29.

Cite this article:

Ersoy, S. & Kaya Doğanay, F. (2026). Some
Examples of Disciplinary Offenses and
Punishments in İdâdî Schools. *Journal of
Literature and Humanities* (77), 16-29.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin eğitimde modernleşme kapsamında açmış olduğu idâdî mekteplerinde işlenen suçları ve bu suçlara karşılık verilen cezaları açığa çıkarma amacını taşımaktadır. Tarihsel yöntemin kullanıldığı çalışmada suça ait hadiselerin tespitinde idâdîlerin kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar geçen zaman aralığı temel alınmıştır. Vakalar ekseriyetle soruşturma süreçleri nihayete ermiş olanlar arasından seçilmiştir. Ancak kızlara ait bir idâdî kurulmasında geç kalındığı için o noktaya temas edilememiştir. Nitekim idâdî mekteplerinde idare ve talim heyetine mensup görevliler; talimatname hükümlerine aykırı davranmışlar, mektep kaynaklarını israf ederek kendi çıkarları için kullanmışlar, şiddet göstermişler, özel işlerde mektep görevlilerinden istifade etmişlerdir. Aynı zamanda kumar, içki gibi kötü alışkanlıklara sahip olan görevliler, ders verecek ehliyetle haiz olmadıkları gibi münasip görülmeyen ilişkiler içinde de bulunmuşlardır. Mektep idaresinin emir ve kurallarına riayet etmeyen görevliler, talebeleri idare aleyhine de kışkırtmıştır. İdare ve talim heyetine mensup kişiler, bu suçlar karşılığında; tenbîh, tebdîl, becâyış, maaşta kesinti ve azledilme cezalarını almıştır. Talebeler ise siyasi meselelere dahil olmuşlar, uygunsuz yerlerde görülmüşler, arkadaşlarına ve mektepte görevli kimselere karşı şiddet içeren davranışlar sergileyip, edep ve ahlak sınırlarını aşan hareketlerde bulunmuşlardır. Talebeler işledikleri bu suçlara karşılık olarak tenbîh, tekdîr, hapis ve mektepten atılma cezalarına çarptırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Ceza, İdâdî, Disiplin, Osmanlı Eğitim Tarihi

Abstract

This study aims to reveal the crimes committed in the idâdî schools opened by the Ottoman Empire within the scope of modernization in education and the punishments given for these crimes. The study, which uses the historical method, is based on the time interval from the establishment of the idâdîs until the last period of the Ottoman Empire. The cases were mostly selected among those whose investigation processes were finalized. However, since the establishment of an idâdî for girls was too late, this point could not be touched upon. As a matter of fact, the officials belonging to the administration and instruction committees in idâdî schools violated the provisions of the instruction manual, wasted school resources and used them for their own benefit, showed violence, and benefited from school officials in private affairs. At the meantime, these officials, who had bad habits such as gambling and drinking, were not qualified to teach and were involved in relationships that were deemed inappropriate. Officials who did not obey the orders and rules of the school administration also provoked the students against the administration. For these offenses, members of the administration and the instruction committee were punished with reprimands, conversion, dismissal, transfer, salary deduction and supersession. Students, on the other hand, were involved in political affairs, were seen in inappropriate places, exhibited violent behavior against their friends and school officials, and acted beyond the limits of decency and morality. In response to these offenses, students were punished with reprimands, reproach, imprisonment and expulsion from the school.

Keywords: Crime, Punishment, İdâdî, Discipline, History of Ottoman Education

Giriş

Osmanlı Devleti’nde talim ve terbiyenin modern bir seviyeye çıkarılması noktasında sivil eğitimin yeniden yapılandırılması zorunluluğu doğmuştur. İlk olarak kalemlere memur yetiştirmek amacıyla rüşdiye mektepleri açılmıştır. Ancak rüşdiyeler yüksek mekteplere talebe hazırlamakta yetersiz kalmıştır ve tebaanın genelinin katılım gösterebileceği yeni mekteplerin açılması ihtiyacı belirginleşmeye başlamıştır. Nitekim rüşdiyelerden sonra idâdî adı verilen mekteplerin kurulmaya başlanması hem toplumsal değişimin sürekliliğini sağlamak hem de eğitimde çağdaş noktaya ulaşmak için atılmış bir adımdır. idâdîler öncelikle askerî mekteplerin ihtiyaç duyduğu donanıma sahip talebeleri yetiştirmek amacıyla kurulacaktır. Emin Paşa’nın Mekteb-i Harbiye nazırlığı görevine gelmesinin ardından kurulmaya başlanan ve hazırlık okulları olarak nitelendirilen bu yapılar 1845 senesinden itibaren İstanbul başta olmak üzere ordu merkezlerinde Mekteb-i Fünûn-ı idâdîye adıyla açılmıştır (Özkat ve Akça, 2007, ss. 31-32).

Askerî mekteplere talebe yetiştirmek üzere açılan idâdî mektepleri haricinde henüz sivil yapıda bir idâdî mektebi kurma yoluna gidilmemiştir. Bu sırada rüşdiye mekteplerinin sayıları giderek artmış, mesleğe yönelik birçok mektep ve yüksek okul açılmaya başlanmıştır. Fakat rüşdiyeler ve yüksek okullar arasında bir mektep bulunmadığı için talebe yetiştirme hususunda zor bir duruma düşülmüştür. Bununla birlikte İstanbul’da 1868 yılında Galatasaray Sultânîsi açılmıştır. Bu mektebin de ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz kalması idâdîlerin bir an evvel açılması ve faaliyete geçmesi düşüncelerini kuvvetlendirmiştir (Kodaman, 1998, s. 114). 1869 tarihinde yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesinde idâdî mekteplerinin açılacağına ilişkin bir bilgiye yer verilmiştir. İlgili nizâmnâmede idâdîlerin, rüşdiyelerin üzerinde, sultânîlerin altında olacak biçimde düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Düstûr, I/II, ss. 190-191).

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile kurulması kararlaştırılan sivil idâdîlerin ilk örneği, 7 Ocak 1874 senesinde Dârülmaârif binasında açılmıştır. Ancak açılan bu ilk idâdî mektebi, Dârülmaârif binası rüşdiye mektebi şeklinde tasarlanmış olduğu ve Dârülmaârif mektebi talebelerinden yeteri kadar faydalanılamadığı için eğitim-öğretim faaliyetine başlayamamıştır. Bundan dolayı Dârülmaârif alanında yeni bir idâdî inşası için harekete geçilmiş lakin yeni bina tamamlanmadan evvel 1874-1875 eğitim yılında ilk idâdî eğitim-öğretim etkinliklerine başlamıştır (Demirel, 2010, ss. 15-16). Kurulduğu tarihten Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarına kadar faaliyet gösteren idâdîler, ortaöğretimin “lise” adını almasından sonra mirasını cumhuriyete devretmiştir (Gülmez, 2021, s. 113).

idâdîler, Osmanlı Devleti’ndeki misyonunu tamamlamasına karşın eğitimsel süreç içerisinde kuruldukları günden itibaren birçok talebe ve görevliye ev sahipliği yapmıştır. idâdî mekteplerinde talebeler dışında müdür, müdür-i sâni, muallim, mubassır, hademe, kâtip, imam, tabip ve memurluk vazifelerini yürüten görevliler bulunmaktadır (Mekâtib-i idâdîyeye Mahsus Talîmâtname, 1327, s. 7). Bu görevlilerle birlikte talebeler, çoğunlukla aynı çatı altında yaşamının gerekliliklerini yerine getirmiştir ancak bazen istenmeyen hadiseler de yaşanmıştır. İstenmeyen davranışlar sergileyen yani suç işleyen bireyler eğitimsel faaliyetlerin yürütülmesine engel olarak mektep düzeninin bozulmasına sebebiyet vermişlerdir.

Nitekim eğitimsel etkinlikleri sekteye uğratan ve mektep düzenini bozan kişilerin işledikleri suçları ortaya çıkarmak amacıyla kaleme alınan bu çalışma, “2024” yılında tamamlanan “Rüşdiye ve idâdî Mekteplerinde Disiplin Suçları” başlığını taşıyan “Yüksek Lisans” tezinden üretilmiştir. Bununla birlikte ilk olarak suç, ceza ve disiplin kavramları üzerinde durulmuş, talebe ve mektep personelinin görev ve sorumluluklarına değinilmiştir. Ardından idare ve talim heyetinden aynı zamanda talebelerden kaynaklanan disiplin suçları ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş olup idâdîlerde ne tür suçlar işlendiği ve bu suçlara karşılık hangi cezalar verildiği ortaya konulmuştur.

Bununla birlikte Osmanlı modern mekteplerinde suç ve ceza meselesini aydınlatmaya yönelik birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Demirel “*Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar*” adlı çalışmasında Osmanlı modern mekteplerinde meydana gelen suç hadiselerini konu edinmiştir (Demirel, 2013, s. 101-112). Keza Demirel’in Derin ile kaleme aldığı “*Osmanlı Ortaöğretim Kurumlarında Soruşturma Süreci*” isimli araştırmada Kütahya idâdisinde yaşanan bir soruşturma süreci incelenmiştir (Demirel ve Yılmaz Derin, 2019, ss. 1525-1538). Kapıcı’nın literatüre kazandırdığı “*Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülmahayr-i Âli Örneği*” başlıklı çalışma II. Abdülhamid Döneminde açılan Darülmahayr-i Âli Mektebindeki disiplin uygulamalarından kesitler sunmaktadır (Kapıcı, 2013, ss. 166-180). Gündüz ise son dönem Osmanlı eğitimindeki disiplin ve ceza olaylarını hatıratlardan yararlanarak irdelemiştir (Gündüz, 2010, ss. 127-161). “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi Ve Denetimi*” (Taşer, 2010, ss. 345-423) adlı doktora tezinde Darülmuallimindeki teftiş ve denetim uygulamalarını konu edinen Taşer’in ayrıca “*Konya Darülmuallimininin Yürütülmüş Bir Tahkikat Hakkında*” adlı bir çalışması da vardır (Taşer, 2024, ss. 270-280). Altınova ise “*Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*” isimli doktora tezinde rüşdiye mektepleri dahilinde yaşanan suç ve ceza hadiselerine ilişkin örnekler vermiştir (Altınova, 2010, ss. 325-388).

Askerî idâdîlerde işlenen suçlara ilişkin olarak Özkat ve Akça’nın “*Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi*” ((Özkat ve Akça, 2007, ss. 1- 176) ve Türkmen’in “*XIX Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Eğitim Sisteminde Ceza ve Ödül Uygulamasına Bir Örnek: Dersa’adet Mekteb-i idadiye-i Şahanesi Ceza Defteri*” adlı eserleri zikredilebilir (Türkmen, 2018, ss. 551-579).

Suç, Ceza ve Disiplin

Suç¹, insanoğlunun yeryüzünde hayat sürmeye başlamasıyla meydana çıkmış bir olgudur. “Suç Türkçe bir sözcük olup, toplumda törelere, ahlâk kurallarına, yazılı ve yazısız bütün hukuk kurallarına aykırı eylemleri tanımlamak için kullanılmaktadır” (Boynukalın, 2009, s. 453). Suç diğer bir tabirle toplum içerisinde yaşayan insanların özgürlüklerine müdahale etme durumudur (Keleş vd., 2017, s. 802). Tarih boyunca suçun kaynağını saptamak amacıyla bilim adamları tarafından birçok çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların neticesinde pek çok değişik fikir ortaya atılmıştır. Bilim adamları suçun kökenlerini açıklarken dinden, biyolojiden, psikolojiden, sosyolojiden ayrıca coğrafi ve sosyal faktörlerden yararlanmışlardır.

Toplumda işlenen suça karşılık olarak ceza verilmesi uygun görülmüştür. Ceza², Arapçadan Türkçeye girmiş olup iyi ve kötü karşılık anlamlarını içermektedir. “Ödül yerine de kullanılan ceza terimi, Türkçede sadece yapılan kötülöklere karşılık verme olarak kullanılmaktadır. Latince *poena* kelimesine karşılık gelen ceza sözcüğü; *azap, ızdırap, elem, vicdan azabı*” demektir (Arık, 1995, s. 5). Ceza, genel manada haksızlığa maruz kalmış kişilerin haklarını muhafaza ve müdafaa etmek için haksızlığı yapan kişiye uygulanan yaptırıma verilen isimdir. Çoğunluğun gereksinim duyduğu düzenin inşa edilmesinde ceza bir çare olarak görülmüştür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki cezanın amacı suç işleyen bireyi toplum dışına itmek değil bilakis suçluyu ıslah ederek tekrar toplum içine dahil edebilmektir (Keleş vd., 2017, s. 802). Eğitimsel süreçte ceza; kazandırılmak istenilen tutum ve becerilerin öğretiminde ve istenmeyen davranışların ortadan kaldırılmasında eğitimciler tarafından kullanılmaktadır (Gültekin, 2013, s. 12). Fakat cezanın bir araçtan ziyade amacına hizmet etmesi gerekmektedir. Aksi halde çocukların istenmeyen davranışları sergileme sıklığının artacağı, bir kargaşaya yol açacağı ve düzenin bozulacağı öngörülmüştür (Gültekin, 2013, ss. 72-73).

Ceza bazen disiplin kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak disiplin, pratikte cezanın küçük bir bölümüne karşılık gelmektedir. Disiplin, cezaya kıyasla iyileştici ve yol göstericidir. Fakat disiplin süreci boyunca kullanılan yöntemler başarılı olmazsa eğer ceza tatbik edilir (Helvacı, 2015, s. 149). Disiplin³; “Türkçeye Fransızcadan (*Discipline*)⁴ geçmiş Latince kökenli bir kavramdır. Türkçede mana olarak “sıkı düzen” anlamına gelen disiplin sözcüğü Latince *disciplina* kelimesine karşılık gelmektedir. *Disciplina* kavramı etimolojik köken açısından *discereden* türediğinde talimat vermek, *disciplenden* türediğinde birinin peşinden giden, onu takip eden, *discipulustan* türediğinde ise öğrenmek anlamlarında kullanılmaktadır” (Toprakçı, 2008, s. 21). Disiplin okul başta olmak üzere hayatın her noktasında bireylerin nasıl davranacaklarının ve karşılaştıkları hadiseler karşısında ne tür tepkiler vereceğinin içselleştirildiği bir süreç olarak tarif edilebilir. Bununla birlikte disiplinin esas amacı, öğrencilere öz denetim kabiliyeti kazandırmak ve onları müstakil bir şekilde hareket etme becerisiyle donatmaktır (Helvacı, 2015, s. 148).

Disiplin, suçun önceden saptanması ve tedbir alınması noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak suça ve suçlunun varlığına insan topluluklarının bir arada yaşadığı her mekanda tesadüf edilmektedir. Keza eğitim-öğretim kurumları da suçu ve suçluyu içinde barındıran yerler arasındadır. Osmanlı Devleti’nin modernleşme safhasında açtığı idâdî mekteplerinde de suça ait izlere rastlanmıştır. Bununla birlikte idâdî mekteplerinde görevli kimselerin görev ve sorumlulukları talimatname veya nizamnamelerde açıkça izah edilmiştir. Ancak talebelerle kıyaslandığında mektepte görevli kişilerin hangi istenmeyen davranışı sergilediklerinde ne tür ceza alacakları tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Yine de idâdîlerde idare ve talim heyetine mensup kimselerin görev ve sorumluluklarını ifade etmek yarar sağlayacaktır. Çalışmada ele alınan dönem içerisinde idâdîlerde yapılan düzenlemelere göre mektebin yönetiminden idare heyeti sorumludur. İdare heyetinin başında görülen kişi ise müdürdür.

İdare heyetinde yer alan müdür; mektep düzenini tesis etmeye, talebelerin edep ve ahlâkına özen göstermeye ayrıca eğitim ve öğretimin devamlı olarak sürmesini sağlamaya sorumlu kılınmıştır. Bununla birlikte müdür, mektepte görevli kimselerin ömrünü sunmadan vazifesi başında bulunmadığını tespit ederse maaşlarında kesinti yapma hakkına sahiptir. Keza müdür, muallim veya memurlardan herhangi birinin vazifelerini yapmada kusur gösterdiklerini belirlerse ikaz etmekle bir netice elde edemezse Maarif Müdüriyetine bildirmekle yükümlüdür. Müdîr-i sâni, müdüre yardımcı olmakla beraber müdür olmadığı

¹ Suç kelimesinin sözcük anlamı şu şekildedir: 1. *Törelere ve ahlak kurallarına aykırı davranış*. 2. *Hukuka aykırı ve yasalar tarafından cezalandırılması öngörülen davranış; hukuk düzeninin, sonucunu cezalandırdığı eylem*. 3. *Yapılmaması gereken eylem; büyük yanlışlık; ağır hata*. 4. *Bir şeyin sapması; sapma; sapıklık*. 5. *Kusur; cürüm* (Çağbayır, 2007, s. 4344).

² Ceza kelimesinin anlamı sözlükte şu şekilde belirtilmiştir: 1. Arapçada gerek iyi gerek kötü karşılık anlamına gelmektedir. Ödül yerine de kullanılsa da dilimizde sadece kötülükle özdeşleşmiştir. 2. *Cürüm ve kabahat ve cinayet sahibine gerek dünyada ve gerek ahirette edilen mukabele* (karşılık), *ukubet* (ceza), *azap* (Şemseddin Sami, 2021, s. 374).

³ Disiplin kelimesinin anlamı sözlükte şu şekilde tarif edilmiştir: 1. Bir topluluk içerisinde yürürlükte olan yasa ve kurallarına tümüne verilen addır. 2. Yasa ve kurallara özenle uyma durumudur (Ayverdi, 2010, s. 290).

⁴ Discipline kelimesi Fransızca sözlükte şu anlamlara karşılık gelmiştir: 1. *Talim ve terbiye*. 2. *İtaat*. 3. *Zabt-u rabt* (asayiş, düzen), *inzibât* (sıkıdüzen), *mazbutiyet* (düzenli, düzgün). *Yol, erkân, nizâmât* (Şemseddin Sami, 1322, s. 803).

zamanlarda da onun yerine vekâlet etme yetkisine sahiptir. Aynı zamanda müdür-i sâni; muallim, memur ve talebe arasında bir anlaşmazlık meydana gelirse nedenini ortaya çıkarmak üzere bir soruşturma açacak, sonucunu da müdüre arz edecektir. İdare heyetinin bir diğer üyesi olan muavinler, mektepte nöbetleşe olarak kalmak, talebeler sınıfa giderken refakat etmek, talebelerin namaza hazırlanmasını sağlamak, müzakere vakitlerinde gözetmenlik yapmak, talebelerin yoklamasını kontrol etmek ve devamsızlık yapanların mazeretini araştırmak görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür (Mekâtib-i İdâdiyye Mahsus Talîmâtname, 1327, ss. 8-10).

Talim heyetine mensup görevliler arasında yer alan muallimler, Maarif Nezareti tarafından düzenlenen müfredata uygun şekilde ders vereceklerdir. Muallimler, ders esnasında dersin akışını bozacak bir davranışla karşılaştıklarında mektep idaresini haberdar etmek zorundadır. Ayrıca muallimlerin talebelere verecekleri ödül veya cezada ölçülü olmaları zorunludur. İdâdîlerde diğer görevlilere nazaran muallimlerin bazı durumlarda alacakları cezalar tayin edilmiştir. Örneğin muallimler gerekçe sunmaksızın derse devam etmezlerse ya da eğitim-öğretim yılı açılışını müteakip mektepte bulunmazlarsa maaşlarında kesinti yapılacaktır. Yine üç gün derse girmeyen muallimlerin bütün maaşı kesilecektir. Derse devam etmeme hususunda direten muallimler ise görevinden feragat etmiş gibi muamele görecektir ve mektepten ihraç edilecektir. İdâdî mekteplerinde mubassırlar⁵, teneffüs zamanlarında ve ders molalarındaki müzakerelerde talebelere gözetmenlik yapmaktadır. Nehârî⁶ mekteplerde sabah vakitlerinde talebelerin yoklamasını alacak olan mubassırlar, leylî⁷ mekteplerde talebelerin yoklamasını sabah ve akşam olmak üzere iki defa alarak deftere kaydedeceklerdir. Bununla birlikte mubassırlar, talebelerin ağır bir cezayı hak ettikleri durumlarda konuyu hemen nöbetçi muavine, müdür-i sâniye veya müdüre yazılı şekilde sunacaktır (Mekâtib-i İdâdiyye Mahsus Talîmâtname, 1327, ss. 13-17).

İdâdîlerde görevli olan bir diğer memur, hesap ve yazı işlerini yürüten kâtiptir. Bundan başka erzak anbarı memuru da satın alınan ürünlerin kayda geçirilmesinden, saklanmasından, dağıtımından ve temizliğinden sorumludur. Keza anbar memuru kantar ve terazi gibi ölçü araçlarının ayarını hatasız bir şekilde yapacaktır aksi takdirde maaşında kesintiye gidilecek bu durumu devam ettirmekte ısrar ederse görevi sonlandırılacaktır. Ayrıca mektebin anbarı her ayın sonunda mektebin tabibi ve diğer iki kişiden meydana gelen bir heyet tarafından kontrole tabi tutulacak, eşyaların noksan olduğu tespit edilirse anbar memuru mektepten ihraç edilecektir. Mektepteki bir başka görevli olan debboy (depo) memuru da kendisine senet tanzim edilerek emanet edilen kıyafet, havlu, yatak takımı, yemekhane ve mektep araç- gereçlerini müdürden aldığı iradeye göre talebe ve görevlilere vermektedir. Tabiplerin görevi ise belirlenen vakitte mektebe gelerek hasta olanları tedavi etmektir (Mekâtib-i İdâdiyye Mahsus Talîmâtname, 1327, ss. 15-19).

İdâdî mekteplerinin leylî kısmındaki görevliler ve talebeler, yemek ihtiyaçlarını mektepte karşılamaktadır. Keza mektep kapısı kapatıldıktan itibaren içeriye veya dışarıya giriş çıkışlara izin verilmemektedir. İdâdîlerde görevli personelin tamamının dikkat etmesi gereken birkaç husus vardır. Bunlar; talebelerin önünde uygunsuz davranışta bulunmamak, koridorda sigara içmemek, resmî bir konu olmadığı müddetçe mektepte misafir ağırlamamak ve kıyafetlerinin bir memura yaraşır surette olmasıdır (Mekâtib-i İdâdiyye Mahsus Talîmâtname, 1327, ss. 11-21).

İdâdîlerde görevli diğer kişilerin aksine talebelerin izlemesi gereken kurallar açıkça ifade edilmiştir. Talebeler devamsızlık yaparlarsa, derslerde başarı gösteremezlerse, mektep içinde veya dışında terbiye ve nezaket sınırlarını aşarlarsa müdür ya da muallimler tarafından tenbîh ve tekdîr cezası almaktadır. Bu iki ceza haricinde talebelere nişâne-i tevbih, izinsizlik, tekdîr-i alenî, ihrâc-ı muvakkat ve tard cezaları uygulanmaktadır. Nişâne-i tevbih cezasında sınıf defterinde talebelerin adının yazdığı sıraya işaret vurulmaktadır. İzinsizlik cezasını hak eden leylî bölümdeki talebeler, hafta sonu mektepte bırakılırken nehârî kısımdaki talebelerin, cuma günü mektebe gelmeleri istenmektedir. Tekdîr-i alenî cezasında idare ve talim heyeti önünde talebeye verilen cezanın gerekçeleri zikredilmektedir. Nişâne-i tevbih cezası mektebe devam etmeyen, geç kalmayı alışkanlık haline getiren, davranışlarında kusur bulunan ve derse dair ödevlerini yapmada tembellik gösterenlere verilmektedir. Tekdîr-i alenî cezası ise memur ve muallimlere itaat etmeyen, arkadaşlarına hoş olmayan ifadeler kullanan, onlara şiddet gösteren, uygunsuz mekanlarda görülen, mektepten kaçan, kesici-delici alet bulunduran, edebe aykırı neşriyatla uğraşan talebelere uygulanmaktadır. Talebeler tard cezası aldıkları vakit müdür, müdür-i sâni, muavin ve iki muallimden mürekkep bir komisyon kurulmakta ve meselenin iç yüzünü ortaya çıkarmak amacıyla bir soruşturma süreci başlatılmaktadır. Soruşturma sürecinin ardından elde edilen bulgular, Maarif Müdürüne ulaştırılmakta ve buradan gelecek olan cevaba göre talebenin akıbetine karar verilmektedir. Nitekim idâdî mekteplerinde talebeler, mükâfat varakaları sayesinde ceza görmekten kurtulmaktadır. Fakat talebenin işlediği suçun mahiyetine göre bu durum değişiklik gösterebilmektedir (Mekâtib-i İdâdiyye Mahsus Talîmâtname,

⁵ Vaktiyle mekteplerde talebenin disiplin işleriyle uğraşan memur için kullanılan bir terimdir. *Mubassır; Arapça görüp, gözetici demektir.* II. Meşrutiyet'ten sonra bu görev müdür muavinlerine devredilmiş ve mubassır tabiri artık kullanılmaz olmuştur (Pakalın, 1993, s. 560).

⁶ Nehârî; gündüze ilişkin. Nehârî mektep; sadece gündüz vakti derse devam olunan gece yatılmayan, yatılı olmayan (Şemseddin Sami, 2021, s. 1143).

⁷ 1. Gece ile ilgili, gece olan; gece gibi karanlık, hüznü. 2. Gece kalınan, yatılı (Devellioğlu, 2010, s. 633).

1327, ss. 24-26).

Nitekim talebelerin aile ve akraba ziyaretleri haftada iki gün olmak kaydıyla büyük teneffüs vakitleriyle sınırlıdır. İdâdîlerin leyfî kısmında bulunan talebeler tatil günleri dışında nehârî talebelerde akşam tatilinden evvel ancak ailelerinden getirdikleri izin belgesi ile mektep dışına adım atabilirler. Aynı zamanda talebeler devamsızlık yaptıkları takdirde mazeretlerini belirten ailesi tarafından imzalanmış ilmühaberi⁸ mektep idaresine arz etmeleri gerekmektedir. Şu da var ki leyfî kısmında bulunan talebeler, üstlerinde fazla para ve değerli eşya taşımayacak, kahvehanelerde vakit harcamayacak, münasebetsiz yerlerde gezmeyecek ve hükümet tarafından zararlı olduğu addedilen neşriyatı mektebe getirmeyecektir (Mekâtib-i İdâdîyeye Mahsus Talîmâtname, 1327, ss. 26-34).

İdare Heyetinin İşledikleri Disiplin Suçları ile Uygulanan Cezalara Örnekler

Bu başlık altında idâdî mekteplerinin idare heyetinde yer alan müdür, müdür-i sâni ve muavinlerin işledikleri suçlar ve aldıkları cezalar incelenmiştir. Adı geçen görevliler talimatname hükümlerine aykırı davranarak, uygunsuz ilişkilerin içerisinde bulunarak, talebelere karşı kötü bir tutum sergileyerek, şiddet göstererek, kötü alışkanlıklara sahip olarak, görevlerini ihmal edip kötüye kullanarak, mektep düzeninin bozulmasına sebep olmuşlardır. İncelenen dönem içerisinde ilk olarak mektebin kaynaklarını israf ederek lüzumsuz yere harcayan bazı idâdî müdürlerinden bahsedilecektir.

İdâdî mekteplerinde, birtakım leyfî idâdî müdürlerinin mektepte ziyafet düzenledikleri hatta talimatnamenin aksine olacak şekilde kimi muallimlere sürekli olarak yemek verdikleri açığa çıkmıştır. Bununla birlikte idâdî müdürlerinin Maarif Müdürlerinin hanelerine dahi yemek ulaştırdıkları tespit edilmiştir. Bu hususta Maarif Nezareti 4 Haziran 1894 tarihinde mektep kaynaklarını savurmanın doğru olmadığını ifade etmiş ve müdürlerin bu davranıştan vazgeçmeleri noktasında ikaz edilmelerini istemiştir (BOA, MF. MKT. 205/27).

İdâdî müdürlerinin talebelere karşı olumsuz bir tavır sergiledikleri de olmuştur. Osman Nuri Efendi'nin işlediği bazı suçları tespit etmek amacıyla Sivas Maarif Müdürlüğü tarafından 20 Ağustos 1895 tarihinde ilgili tahrirat evrakı üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Buna göre Sivas İdâdî Mektebi Müdürü Osman Nuri Efendi, bir kısım talebeye “*şişman, lapacı*” gibi lakaplar takmıştır. Keza derse kaldırdığı talebelerin taklidini yapmıştır. İmtihanlar yapılırken, talebeleri mümeyyizlerin⁹ önünde yüksek sesle azarladığı için bildiklerini dahi unutturmuştur. Dahası çalışkan ve tembelleri ayırmadan ders yapmıştır. Hatta mektep sularının akmadığı bir vakit, talebelerin namazı eda etmesine müsaade etmemiştir. 16 Ekim 1895 tarihinde Sivas Maarif Müdürlüğü'nün yürüttüğü soruşturmada Osman Nuri Efendi'ye isnat edilen suçların doğru olduğu anlaşılmış ve kendisi tenbîh edilmiştir (BOA, MF. MKT. 278/49).

İdâdî mekteplerinde müdürlerin şiddet olaylarına karıştığı hadiseler de meydana gelmiştir. Sivas İdâdîsinde hademe olarak görev yapan Ali Ağa 23 Eylül 1897 tarihinde Maarif Müdüriyetine havale ettiği arzuhâlde mektep müdürü tarafından şiddete maruz kaldığından bahsetmiştir. Müdür, Fransızca dersi sırasında Ali Ağa'yı bir talebe aracılığıyla sınıfa çağırmıştır. Ali Ağa sınıfa girdikten sonra müdür, sınıfla neden ilgilenilmediğini sorarak onu azarlamıştır. Ali Ağa da bu soruya yanıt olarak “*sınıflara bakma görevinin sizin belirlediğiniz görev paylaşımında Şaban Ağa'nın nezaretindedir*” demiştir. Ali Ağa'nın cevabından sonra müdür öfkelenmiştir. Müdür, Ali Ağa'nın başına sınıf defteriyle şiddetli bir şekilde vurmuş hatta öyle sert ve hiddetle vurmuş ki defterin cildi bile ayrılmıştır. Kendisini müdafaa dahi edemeyen Ali Ağa, müdüre sadece “*beni dövmeye hakkınız yoktur*” diyerek yakınmıştır. Ardından Ali Ağa, iki talebe yardımıyla dışarıya götürülmüştür. Ancak bu vakada müdürün ne ceza aldığını aydınlatacak bir belge bulunamamıştır (BOA, MF. MKT. 369/41).

Uygunsuz davranışlarıyla öne çıkan bir diğer müdür Kayseri İdâdîsinde görev yapan Memduh Efendi'dir. Memduh Efendi adı geçen mektebin mubassırı Sıdkı Efendi tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyet dilekçesinin içeriğinde Memduh Efendi'nin mektebin itibarına gölge düşürdüğünden bahsedilmiştir. Bununla birlikte içkiye son derece düşkün olan Memduh Efendi, akşam vakitleri resim muallimi Rıza Efendi ile içki içmektedir. Ayrıca hariçten bazı insanlarla bir araya gelerek mektepte kumar oynamıştır. Keza mektepte görevli hademelere kendisine rakı servisi yaptırmış bunun yanı sıra çocuklarının bakıcılığını dahi bu hademelerin üstlenmesini sağlamıştır. Yine mektebin masraflar akçesini sanki mektebe harcanmış gibi gösterip kimi adamlara vermek amacıyla hademelere müteferrika¹⁰ senetleri düzenlettirmiştir. Bununla birlikte Memduh Efendi, son sınıfta bulunan iki talebenin mekteple ilişkileri nihayete ermesi gerekirken bu iki talebeyi Fransızca ve kitâbet derslerinden özel olarak imtihana tabi tutmuş ve şehadetname (diploma) vermiştir. Padişahın tahta çıkışının yıldönümünde evler, dükkanlar aydınlık içinde olmasına rağmen mektep matemhane suretine bürünmüştür. Aynı şekilde sultanın doğum gününde de benzer bir manzarayla

⁸ Resmî bir daireye verilmek üzere bir kişinin durumu hakkında mahalleden veya daireden alınan onaylı belgedir (Şemseddin Sami, 2021, s. 735).

⁹ Temyiz eden, ayıran, seçen, fark eden anlamlarında kullanılmaktadır. Talebelerin imtihanları esnasında hazır bulunup muallim ile birlikte sorular hazırlayıp, yönelten kişiye verilen isimdir (Ali Seydi, 1330, s. 1030).

¹⁰ Ufak tefek masraflar (Devellioğlu, 2010, s. 897).

karşılaşılmış mektep deposunda pek çok bayrak bulunmasına rağmen biri bile asılmamıştır. Aynı evrakın devamında Sıdkı ve Memduh Efendilerin 15 Aralık 1898 senesinde mektepten ihraç edildikleri ifade edilmiştir. Ancak Sıdkı Efendi'nin bir diğer mektepteki mubassır kadrosuna atanması talep edilmiştir (BOA, MF. MKT. 418/45). Kayseri Mutasarrıfı tarafından 18 Aralık 1898'de gönderilen yazıda Memduh Efendi'nin münasip bir yere atanması, Sıdkı Efendi'nin de yerinin tebdîl (yer değiştirme) edilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT. 428/38). Nihayetinde Sıdkı Efendi, Yozgad İdâdî Mektebi mubassır Celaleddin Efendi'nin yerine gönderilmiştir. Ancak Memduh Efendi'nin akıbeti hakkında teferruatlı bir bilgi kayıtlarda yer almamaktadır (BOA, MF.MKT. 452/33).

İdâdî mekteplerinde leylî talebelerin gece dışarıya çıkmaları veya çıkarılmaları talimatnameye aykırı bir durumdur. 4 Şubat 1903'te Ankara Valisi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede Ankara İdâdî Mektebi müdür muavin-i evveli Yanyalı Fethi, muavin-i sânisî Sofyalı Vasfi ve muavin-i sâlisî Manastırlı Kâmil Efendilerin bu yasağı göz ardı ettikleri tespit edilmiştir. Bu kişiler mektep talebelerini Ankara'da sürgün olarak yaşayan Şeyh Hacı Vehbi'nin huzuruna götürerek cemaatine bağlamaya çalıştıkları için şikâyet edilmişlerdir. Şikâyetin ardından şeyhin evi araştırılmış fakat gizli bir belge ele geçirilememiştir. Yine de talebelerin gece dışarıda bulunmaları talimatnameye aykırı olduğu için Fethi, Vasfi ve Kâmil Efendilere gerekli tenbîh verilmiştir. Ayrıca Fethi ve Hakkı Efendilerin başka mekteplerde görevlendirilmesi kararı alınmıştır. Kâmil Efendi'nin ise suçu olmadığına kanaat getirilmiştir (BOA, DH.MKT. 634/56).

Yemen vilayetine bağlı Taiz sancağında yer alan idâdî mektebinin müdürlük görevinde bulunan İbrahim Ziyaeddin Efendi hakkında unvan ve konumunu kendi menfaatleri için kullandığı iddiasıyla bir soruşturma açılmıştır. Soruşturma sürecinde İbrahim Efendi'nin işlediği suçlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 20 Nisan 1902 tarihinde gönderilen ihbarnamenin içeriği şu şekildedir (BOA, MF. MKT. 747/44):

1) İbrahim Efendi, memleketlisi olduğu liva tahrirat kalemi müsevvid-i¹¹ sânisî Münib Efendi'yi mektebin Türkçe muallimliği görevine getirmiştir. Ancak aralarında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde Münib Efendi'yi ilgili muallimlikten uzaklaştırmıştır.

2) Müdür mektepteki görevine başlamasının ardından ahlâk dersini okutma yetkisine sahip olmuştur. Mektebin ders programı değiştirildiğinde ahlâk ve ulûm-ı dîniye dersi birleştirilmiş ve İbrahim Efendi toplam beş dersi okutur hale gelmiştir. Ancak soruşturma esnasında talebelerin İbrahim Efendi'nin okuttuğu derslerden verim alamadıkları ortaya çıkmıştır.

3) Evvelce mektepten kaydı silinen Mustafa Sabri Efendi'yi tekrar mektebe kaydetmek için mektep muallimlerini ve liva maarif idaresini boşu boşuna meşgul ettiği aydınlatılmak istendiği için İbrahim Efendi'ye bu husus soru olarak yöneltilmiştir. Nitekim Mustafa Sabri Efendi'nin Liva Maarif Meclisi tarafından mektebe yeniden alındığı açığa çıkmıştır. Ayrıca İbrahim Efendi mektebin lüzum duyduğu araç-gereci talebelerden arta kalanlardan alarak telafi etmiştir.

4) İbrahim Efendi yatılı talebeler için gerekli olan eşyaların satın alımı esnasında maarif mübayaa¹² komisyonuna bilgi vermemiştir. Satın alınan ürünlerin senedini düzenledikten sonra komisyon üyelerine mühürletmiş ve liva meclis idaresine onaylatmıştır. Hatta mektep için alınan her şeyi ilk olarak kendi evine götürüp kullanmıştır.

5) Müdür ramazan ayında iftariyelik olarak mektebe ayva reçeli getirmiştir. İbrahim Efendi çarşıdan yüz adede yakın ayva ile iki kile şeker almış ve ayva reçelini hanesinde pişirmiştir. Fakat reçelin içindeki şekerin yetersiz olması nedeniyle şiresi tutmamış bu yüzden çürümeye hatta kokuşmaya başlamıştır. Ayva reçelini ev ahalisinin sağlığını bozar endişesiyle mektebe getirmiş ve mektebin kilerinden aldığı şekeri reçelin içine ekleyerek tekrar kaynatmış ve talebelere yedirmiştir. Anbar memuru, İbrahim Efendi'nin aldığı şekeri talep edince o da yerine pestil getirmiştir.

6) Masârif sandığından 300 kuruşu kendi hesabına geçirmek amacıyla sahte bir satın alma senedi düzenlemiş ve mektebin kâtabi olan Hilmi Efendi'nin mühür vurmasını sağlamıştır. Bununla birlikte bölge halkının devamlı surette gittiği bir hamam varken ücretini vermeyip talebeleri hamamdan yoksun bırakmıştır. Keza mürekkep ve kâğıt benzeri materyallerin alışverişini yapmamış talebelere zorluk çıkarmayı sürdürmüştür.

7) Talebelere verilen ihtiyaç ürünlerinden fazla olanları her ayın nihayetinde hanesine götürmüş hatta gelecek ay talebelere tahsis edilecek ürünleri bile evine taşımıştır.

8) İdâdî Talimatnamesinde her ayın sonunda hükümet aracılığıyla gönderilen komisyon tarafından mektep anbarında denetim yapılması gerektiğine değinilmiştir. Ancak İbrahim Efendi yolsuzlukları açığa çıkmasın diye aylarca anbarın kontrol edilmesine mâni olmuştur.

9) Talebelere dağıtmak üzere çanta ve yazı takımı benzeri hediyeler almak üzere maarif sandığından 1000 kuruş alan İbrahim Efendi, iki çanta ve sekiz tane yazı tahtası satın almıştır. Ardından aldığı ürünler ortadan kaybolmuş ve bu eşyaları nereye götürdüğü meydana çıkarılamamıştır.

¹¹ Bir başkası tarafından daha sonra temize çekilmek üzere yazı veya madde müsveddesi kaleme alan kâtiplere verilen isimdir (Şemseddin Sami, 2021, s. 1041).

¹² Satın alma, biat ve muahede etmek anlamlarına gelmektedir (Muallim Naci, 1308, s. 676).

10) Mektepte işe başlamak için müracaat eden hademelerin tercüme-i hâllerini¹³ sormaya dahi teşebbüs etmeyen İbrahim Efendi, kendi şahsî işlerini üstlenecek kişilerin işe alınmasını uygun bulmuş ve bu kişilere ev işlerini yaptırmıştır.

11) İbrahim Efendi, geçen yıl kanun-ı evvel ayında dört hademenin mektepten gitmesinin ardından bu hademelerin üç günlük erzakını talebelere dağıtmıştır.

12) Müdür görevine başladığı andan itibaren nöbet tutmamış, bu sorumluluğu muavin Şükrü ve anbar memuru Ali Efendilere vermiştir.

13) İbrahim Efendi ayrıca sıra yapımında kullanılacak olan keresteyi, mektebi badana etmek üzere satın alınan kireci, kendi hanesine götürerek istifade etmiştir.

İbrahim Efendi kendi çıkarlarını ön planda tutmuş, mektep için kullanılacak araç-gereci kendi ihtiyaçları doğrultusunda sarf etmiştir. Konumunu ve itibarını tanıdıklarına ayrıcalık tanımak için kullanmış daha doğru bir ifadeyle mektep içinde veya dışında kendi şahsî işlerini üstlenecek bazı kimseleri işe almıştır. Üzerine vazife olarak verilen görevleri yerine getirmemiştir. Nitekim talebelerin sağlığını tehdit edecek hal ve hareketlerde bulunmuştur. Müdürlüğün vakar ve haysiyetine gölge düşüren, talimatname hükümlerine tamamıyla karşı gelen İbrahim Efendi'nin bütün bu suçlar karşılığında 3 Kasım 1903 tarihinde daha az ücretle Malatya İdâdîsi tarih ve coğrafya muallimliğine atanmasının kararlaştırılması ona bir cezadan ziyade ödül verildiği düşüncelerini kuvvetlendirmektedir (BOA, MF. MKT. 747/44). Ancak Kütahya İdâdîsi Müdürü Abdurrezzak Efendi'nin benzer suçlar işleyerek disiplini bozan hareketlerde bulunması onun görevinden azledilmesine yol açmıştır (Demirel ve Yılmaz Derin, 2019, ss. 1525-1538). Buradan hareketle talimatname hükümlerinde görevlilere hangi suçları işlediklerinde ne tür cezalar verileceğinin tam olarak belirtilmemesi olaylar arasında bir karşılaştırma zemini kurmayı zorlaştırmıştır. Aynı zamanda konuyu takip eden yeteri derecede belge olmaması da şu noktada neden hafif cezalar veriliyor sorusuna bir yanıt bulunamamasına sebep olmuştur.

İstenmeyen davranışlar sergileyen bir başka müdür olan Halil Efendi, Bursa İdâdîsinde görev yapmaktadır. Bursa Maarif Müdürü'nün, 4 Şubat 1909 yılında Maarif Nezaretine gönderdiği evrakta Halil Efendi'nin sorumluluğunda bulunan dersleri okutmaya yetkin olmadığı konu edinilmiştir. Ders sırasında talebelere gazete veya kendisine gönderilen mektupları okutturmakta hatta öyküler anlatmaktadır. Nitekim Halil Efendi kendi özel işlerinde mektepteki personelden istifade etmektedir (BOA, MF. MKT. 1100/24-8).

Halil Efendi, muallim ve memurların talimatname kurallarına riayet ederek talebelere verdikleri ceza ve ödülü kurallar doğrultusunda uygulamayarak talebeleri hoş görmekte fakat mektep görevlilerinin nefretini kazanmaktadır. Mektebin yönetilme şeklienden memnun olmayan memur ve muallimler, Halil Efendi'nin bir başka mektepte görevlendirilmesini istemişlerdir. Ayrıca talebelerin zamanını boşu boşuna harcayan Halil Efendi, mektep haricinden ücretsiz bir şekilde tuttuğu kişileri, mektepteki gücünü pekiştirmek üzere işe almıştır (BOA, MF. MKT. 1100/24-9). Nihayetinde Halil Efendi'nin yerine Bursa İdâdî Müdürlüğü ve Türkçe dersi muallimliğine, Midilli İdâdîsi müdürü Rifat Efendi tayin edilmiştir. Halil Efendi ise Rifat Efendi'nin yerine Midilli İdâdî Müdürlüğü vazifesine ek olarak Türkçe, ahlâk ve Fransızca dersleri muallimlikleri görevine getirilmiştir. 26 Nisan 1909'da Halil ve Rifat Efendiler görevlerini yerine getirmeye başlamışlardır (BOA, MF. MKT. 1100/24-16).

İbrahim Ziyaeddin Efendi örneğinde olduğu gibi Halil Efendi'nin de işlediği disiplin suçlarından dolayı sadece görev yeri değiştirilmiştir. Burada görevlilere hafif cezalar verilmesinin çeşitli sebeplerden kaynaklanmış olma ihtimali vardır. Bunlar; modern eğitim kurumlarında istihdam edilecek yeteri kadar görevli olmaması, görevlilerin tayin edildikleri bölgede vazife almak istememeleri veya başarılı da olsalar başarısız da olsalar bölge halkının sevgisini kazanmış olmalarıdır. Diğer taraftan Maarif Müdürlüklerinin ve Maarif Nezaretinin öncelikli amacının suç işleyen bireyleri bulundukları bölgeden uzaklaştırarak ıslah etme düşüncesi içerisinde olmaları varsayımında bulunulabilir.

Nitekim görev yeri değiştirilen kişilerin yeni görev mahalinde de aynı suçları işleyebilecekleri ihtimal dahilindedir. İdâdî mekteplerinin alt basamağı olan rüşdiye mekteplerinde de benzer durumlar söz konusudur. Örneğin Geyve Rüşdiyesi Mektebi muallim-i evveli Hacı Osman Efendi uygun olmayan bir ilişkinin içinde bulunmuş ve görevini ihmal ederek talebelerin talim ve terbiyeden yoksun kalmasına neden olmuştur. Hacı Osman Efendi'ye maarif komisyonu tarafından uyarı verilse de o buna itibar etmemiştir (BOA, MF. MKT. 917/43). Bunun üzerine Hacı Osman Efendi Geyve'den Ezine'ye gönderilmiş oradan da Biga Rüşdiyesine nakledilmiştir. Burada da disiplini bozan hal ve hareketlerine devam eden Hacı Osman Efendi nihayetinde azledilmiştir (BOA, MF. İBT. 205/122).

İdâdî mekteplerinde işlenen suçlar sadece görev ihmalinde bulunan veya görevini kötüye kullanan kimselerle sınırlı değildir. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Arap coğrafyasında şiddetini arttırarak esmeye başlayan milliyetçilik rüzgarı mekteplerde milliyetçilik güdüsüyle hareket eden görevlileri ortaya çıkarmıştır. 15 Aralık 1908 tarihinde Suriye Maarif Müdürü imzalı olan ve Maarif Nezaretine ulaşan belgenin içeriği bu meseleyi aydınlatacak niteliktedir. Şam İdâdî Mektebi muavin-i sânisî Ömer Ferhad

¹³ Bir kimsenin yaşam serüveni, hayatının geçiş tarzı anlamında kullanılan bir kelimedir. Fransızca'da karşılığı "biographie"dir (Pakalın, 1993 s. 458).

Efendi, Şam'da çevirdiği gizli işlerden dolayı adından İstanbul gazetelerinde söz ettirmiştir. Tabi bulunduğu cemiyetin verdiği hükümleri tatbik eden Ömer Ferhad Efendi, Arap ve Türk talebeler arasına fitne ve fesat tohumları ekmıştır. Türk memurlarına güçlük çıkarmayı görev bellemiş olan Ömer Ferhad Efendi'nin Arapların yaşadıkları bölgeler haricinde bir mahale tayini uygun bulunmuştur. Fakat konumuna elverişli bir yer bulunamadığından ötürü görevinden azledilmiş, görevinin vekâlet yoluyla idare edileceği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT. 1102/58).

İdâdî mekteplerinde münasip görülmeyen ilişkilerin varlığını gösteren vakalara da rastlanmıştır. Bu olaylardan birisi 4 Kasım 1911'de İşkodra Maarif Müdürünün Maarif Nezaretine gönderdiği belgede ortaya çıkmıştır. Bu belgenin içeriği talebelerden birisiyle uygunsuz bir durum yaşadığı iddia edilen İşkodra İdâdî Mektebi müdürü Hamdi Efendi hakkındadır. Hamdi Efendi aleyhinde yürütülen soruşturmada mektebin hademesi Salih Efendi, olaya tanık olduğunu beyan etmiştir. Salih Efendi, Hamdi Efendi'nin odasında yer alan pencerenin önünden geçerken iki kişinin odada olduğunu görmüştür. Ağır ağır pencereye doğru yönelen Salih Efendi, içeride bulunan kişilerin Rıza ve Hamdi Efendiler olduğunu görmüştür. Rıza ve Hamdi Efendilerin üstlerinde kıyafetlerinin olmadığını belirten Salih Efendi, pencerenin camına vurduğunda Hamdi Efendi'nin endişe içerisinde Rıza Efendi'yi odadan dışarı çıkardığını ve ardından lambayı kapattıktan sonra uyumaya koyulduğunu dile getirmiştir. Mektep talebelerinden olan Mazhar Efendi, verdiği ifadede Rıza Efendi'nin devamlı Hamdi Bey'in odasına gittiğini ve onunla eğlenceli vakit geçirdiğini söylemiştir. Geri kalan talebeler ise Hamdi ve Rıza Efendiler arasındaki ilişkinin yönünü tam olarak tayin edemediklerini belirtmişlerdir. Hamdi Bey'in bu tasvip edilmeyen davranışı sergileyip, sergilemediği bütünüyle ortaya çıkarılamasa da mektepten ihraç edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT. 1178/31).

Talim Heyeti ve Dâhilî Personelin İşledikleri Disiplin Suçları ile Uygulanan Cezalara Örnekler

Bu kısımda idâdî mekteplerinde talim heyetine dahil olan muallim ve mubassırların aynı zamanda depo memuru, kâtip gibi dâhilî personelin işledikleri disiplin suçlarına değinilmiştir. Bu görevliler idarenin aldığı kararları tanımayarak, talebeleri mektep idaresi aleyhinde kışkırtarak olumsuz davranışlarda bulunmuşlardır. Keza bir önceki bölümde ifade edildiği üzere burada da görevini ihmal eden, kötü alışkanlıklara sahip olan, şiddet olaylarına karışan ve üzerine iftira atılan kimselere rastlanmıştır. Bu başlığın ilk vakası ise mektepte uygunsuz bir ilişki yaşadığı tespit edilen Bekir Sıdkı Efendi hakkındadır.

Edirne İdâdî Mektebinde hademelik görevini sürdürmekteyken 20 Ağustos 1893 senesinde ilgili mektebin depo memurluğu vazifesine getirilen Bekir Sıdkı Efendi, edep ve ahlaka aykırı davranışta bulunmuştur. Mektebin yedinci sınıf talebelerinden olan Mustafa Efendi'ye karşı *"muhabbet-i kalbiyesinden dolayı birçok pareler sarf ettiğini"* mektep muallim ve memurları önünde itiraf etmiştir. Nitekim mektep müdüriyeti konuyu vilâyet maarif müdürlüğüne intikal ettirmiş ve Mustafa Efendi mektepten kovulmuştur. Sıdkı Efendi'ye ise 11 Kasım 1893'te tarihinde tebdîl edilme cezası verilmiştir (BOA, MF. MKT. 190/26).

Memurluk vasfına uygun tutum içerisinde olmayan Halep İdâdîsi depo memuru Hamdi Efendi hakkında bir belge 20 Mayıs 1895'te Maarif Nezaretine gönderilmiştir. Bu belgede kumara düşkünlüğü ile bilinen bir zat olduğu ele alınmıştır. Hamdi Efendi memuriyet mahalli içinden ve dışından birçok insanı dolandırdığı için kendisine gösterilen itibara halel getirmiştir. Hamdi Efendi kumar oynama hususunda ısrarlı bir tavır sergilediğinden ötürü memuriyetine son verilmiş yerine Beyrut anbar memuru Hüseyin Avni Efendi getirilmiştir (BOA, MF. MKT. 276/49).

Nitekim menfî davranışları sebebiyle adından söz ettiren bir diğer kişi Prizrin İdâdîsi muallimlerinden Süleyman Faik Efendi'dir. 14 Temmuz 1906 tarihli belgede hoşlanmadığı bir talebenin sınıftan çıkarılmadığı mazeretini öne sürerek dersi tatil eden Süleyman Faik Efendi'nin maaşından kesinti yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca muallimlerin çeşitli bahaneler ileri sürerek dersi tatil etmeleri, talebelerin talim ve terbiyeden yoksun kalması sonucunu ortaya çıkaracağından kendisine tekrarı olmaması konusunda uyarıda bulunulmuştur (BOA, MF. MKT. 945/2).

İdâdîlerde mektep müdüriyetinin aldığı kararları tanımayarak mektep içerisinde düzeni bozmaya yönelik hal ve hareket içerisinde olan görevlilere de tesadüf edilmiştir. 14 Şubat 1909 tarihli soruşturma evrakında Midilli İdâdî Mektebi muallim-i evvelliğine Serab Efendi'nin atanmasının ardından ders saatlerinin değiştirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Buna göre her ders programında muallimlerin sorumlulukları altındaki ehemmiyet taşıyan derslerin sabah vaktinde verilmesi uygun görülmüştür. Midilli İdâdî Mektebinde ulûm-u dîniye muallimi olarak görev yapan Derviş Efendi bu değişikliğe karşı bir tutum içinde bulunarak mektep düzenin bozulduğuna dikkat çekmiştir. Ders vakitleri düzenlenirken kendisine danışılmadığını öne sürmüş bununla da yetinmeyerek mektep müdürü ve Serab Efendi'ye karşı olumsuz ifadeler kullanmıştır (BOA, MF. MKT. 1100/24-12).

Midilli İdâdî Mektebi muavin-i evvelinin ifadesine göre teneffüs saatinde Serab Efendi ile müdüriyette istirahat ederlerken Derviş Efendi odaya girmiştir. Derviş Efendi odaya girdiğinde; *"nedir bu hal bizden sormaksızın iş görüyorsunuz, bu bizi tahkir etmektir bizi hadememi zannediyorsunuz, ders programını niçin değiştirdiniz, niçin reyimi almadınız, bildiğiniz gibi hareket edecek zamanlar geçti, bizimle müşavere etmeksizin bir iş yapamayacaksınız"* diyerek şiddetli bir şekilde sesini yükseltmiş ve Serap Efendi'ye bakıp müdürü göstererek *"bunun sözlerine kapılmayınız"* diyerek odadan çıkmıştır (BOA, MF. MKT. 1100/24-7).

Bununla birlikte diğer bir belgede Midilli İdâdî Mektebinde görevli muallimlerden olan Ahmed, Trambolis ve Derviş Efendiler hakkında bir şikâyet bulunmaktadır. Şikâyetle ismi geçen muallimlerin mektebin idaresinde fitne ve fesat çıkarmaya çalıştıkları bununla birlikte talebeleri de idareye karşı durmaları hususunda kışkırttıkları ifade edilmiştir. Bunun üzerine 17 Nisan 1909'da Ahmed Efendi Kırkkilise İdâdîsine tayin edilmiştir. Derviş ve Fransızca muallimi olan Trambolis Efendilerin ise görevlerine son verilmiştir (BOA, MF.MKT. 1100/24-17).

Mektep düzenini bozarak idare aleyhinde faaliyet içerisinde olan diğer bir görevli Trabzon İdâdîsinde hikmet ve kimya muallimi olan Yusuf Ziya Efendi'dir. Yusuf Ziya Efendi, mektep müdürüne karşı talebeleri tahrik ve teşvik ettiği gerekçesiyle suçlanmıştır. Suçlamanın ardından 9 Kasım 1908'de bir soruşturma yürütülmüştür. Soruşturmanın detaylarında mektebin beşinci sene talebesinden Şükrü Efendi'nin ifadelerine yer verilmiş ve Yusuf Ziya Efendi'nin, Şükrü Efendi'yi yanına çağırarak mektep müdüründen memnun olup olmadığına ilişkin bir soru sorduğu ortaya çıkmıştır. Şükrü Efendi bu soruya "evet memnunum" yanıtını vermiştir. Ardından Yusuf Ziya Efendi, Şükrü Efendi'den kendisine yönelttiği soruyu diğer arkadaşlarına da sormasını talep etmiştir. Şükrü Efendi, Yusuf Ziya Efendi'nin isteğini yerine getirmiş ve talebelerin bir kısmının memnun diğer kısmının memnun olmadığı bilgisini muallime vermiştir. Beşinci ve altıncı sene talebelerinden Semerkandi ve Sabri Efendiler de Yusuf Ziya Efendi tarafından Şükrü Efendi'ye yöneltilen soruların kendilerine de sorulduğunu doğrulamışlardır. Yusuf Ziya Efendi'nin talebeleri kullanarak müdüre karşı kışkırttığı anlaşılmıştır (BOA, MF. MKT. 1100/29). Bunun üzerine Yusuf Ziya Efendi Samsun İdâdî Mektebi tatbikat ve ilm-i eşya dersleri muallimliğine tayin edilmiş ancak daha görev yerine ulaşmadığı belirtilmiş, gelmediği takdirde ise istifa etmiş gibi muamele göreceği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT. 1102/1).

Suçun vazgeçilmez unsurları arasında yer alan şiddet de idâdîlerde fiili olarak uygulanmıştır. Şiddet hadiselerine ilişkin kayıtlar arasından Bursa İdâdîsinde Arapça muallimi olan Saadeddin Efendi'nin ismini zikretmek gerekmektedir. 12 Nisan 1889 tarihli kayıta Saadeddin Efendi'nin talebelere hakaret ettiği ve onları dövdüğü ifade edilmiştir. Bu yüzden mektepten kovulması ve yerine bir başkasının tayin edilmesi uygun bulunmuştur (BOA, MF. MKT. 108/128). Aynı şekilde Beyrut İdâdî Mektebinde kâtiplik ve mübayaa memurluğu vazifesindeyken mektepte bir başkasına şiddet gösterip yaralanmasına sebep olduğu için mekteple bağı kesilen Eyüp Sabri Efendi, görevine tekrar iade olmak üzere 30 Mayıs 1909 tarihinde bir dilekçe kaleme almış ancak isteği reddedilmiştir (BOA, MF.MKT. 1127/62).

İdâdî mekteplerinde Maarif Nezaretinin belirlediği kitaplar dışında öğretim yapılması yasaklanmıştır. Ancak bu kurala riayet etmeyen muallimler tarafından nezaretçe yasak kabul edilen kitaplar okutulmuştur. 2 Şubat 1910 da Görice İdâdîsinde Arnavutça muallimi olan Sami Efendi, İslâm usul ve esaslarına aykırı olarak görülen "*Hristo Mati*" isimli kitabın öğretimini yaptığı gerekçesiyle mektepteki işini kaybetmiştir (BOA, MF.MKT. 1147/24).

Muallimlerin özel ders vermeleri yasaklanan bir durum olmasına karşın bu yasağa itibar etmeyen muallimler de bulunmaktadır. Kütahya İdâdîsine Fransızca muallimi Serab Efendi mektepte verdiği derslerden kazandığı maaşla yetinmeyerek özel ders verme yoluna gitmiştir. Ancak bu durum mektepteki derslerini aksatmasına neden olmuştur. Bu yüzden mektep müdürü Serab Efendi'nin mektepten alınmasını talep etmiştir (Demirel, 2013, s. 107).

Ömer Ferhad Efendi hadisesine benzer şekilde milliyetçilik fikirlerini muallim kisvesi altında yürüten Ermeniler de komitacılık faaliyetlerine girerek I. Dünya Savaşı yıllarına tesadüf eden günlerde devlet aleyhinde çalışarak yasadışı eylemlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Sultânî Mektebi birinci devre Fransızca muallimi Ohannes, yardımcısı diğer Ohannes'le birlikte bomba imal ederek, dağıtımını yapmışlardır bu yüzden de mektepten gönderilmişlerdir. Bununla birlikte Malatya İdâdîsinin Fransızca muallimi olan Orosyon Cebelciyan da evinde yasak silahlar sakladığı için görevinden azledilmiştir (BOA, DH. ŞFR. 53/277).

Bütün bu olaylar haricinde idâdî mekteplerinde görevli kimselerin iftira olaylarına maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Sana İdâdîsine müdürü İbrahim Ziya ve Arapça muallimlerinden İzzet Efendi'nin beraber ikamet ettikleri eve iffetsiz kadınlar çağırdıkları bölge halkının dikkatini çekmiştir. Ancak ahalinin şikâyeti üzerine yapılan tahkikatta suçlamanın doğru olmadığı ortaya çıkmıştır (BOA, MF. MKT. 763/14).

İdâdî Mekteplerinde Talebelerin İşledikleri Disiplin Suçları ile Uygulanan Cezalara Örnekler

Bu bölümde talebelerin işledikleri suçlara yer verilmiştir. İdâdîlerde talebeler yaralama hatta öldürme olaylarına karışmıştır. Bununla birlikte uygunsuz yerlerde görülen, yetkililere karşı saygısız bir tavır takınan, derslerinde başarısız olan, imtihan cetvellerini değiştirmeye cüret eden talebeler de idâdî mekteplerinde disiplin suçu işlemişlerdir. Çalışma her ne kadar mülki idâdîlerle sınırlı olsa da bu kısımda askerî idâdîlerde talebelerin işledikleri suçlardan birkaç örnek verilecektir. Nitekim bu başlığın ilk hadisesinde Midhat Paşa'nın sürgüne¹⁴ gönderilmesini gerekçe göstererek siyasi meselelerle uğraşan Mekteb-i İdâdî talebeleri ele alınmıştır.

¹⁴ Sertoğlu'na göre II. Abdülhamid Midhat Paşa'ya daima kuşkuyla bakıyor ve onu sevmiyordu. Midhat Paşa Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet rejimini tesis etme amaç ve faaliyetiyle, Yeni Osmanlılarla olan ilişkileri sebebiyle, Abdülaziz'in hal' edilmesine karıştığı gerekçesiyle, padişahın dikkatini üzerine çekmiştir. Öte yandan Mahmud Celaleddin Paşa ve Serasker, Midhat Paşa'nın sadarete bulunmasını menfaatlerine bir engel olarak gördükleri için daima paşanın aleyhinde çalışmışlardır. Uydurma jurnallerle Midhat Paşa'nın, II.

Mekteb-i İdâdîde politik konulara temas ettikleri gerekçesiyle Cemal, Said ve Nedim adlı talebeler hakkında 1 Mart 1877'de bir tahkikat başlatılmıştır. Said Efendi, Midhad Paşa'nın sürgüne gönderilmesini hazmedememiş, Sadrazama, Serasker Paşaya, Zabtiye Müşiri Paşaya ve Sadakat gazetesine ulaştırılmak üzere birer tane mektup yollamıştır. Said Efendi tahkikat sürecinde verdiği ifade de Midhad Paşa'nın sürgüne gönderilmesini adaletsiz bulduğunu söylemiş buradan yola çıkarak saltanat ve hilafet karşıtı tehdit içeren yazılar kaleme aldığını belirtmiştir¹⁵. Said Efendi, Midhad Paşa'yı tekrar İstanbul'a getirmek niyetiyle hareket etmiş bu uğurda Cemal ve Nedim Efendilerden destek almıştır. Midhad Paşa'nın Tuna Valiliğinde başarılı işlere imza attığını düşünen ve ona karşı gönülden sevgi besleyen Cemal Efendi, Kânûn-ı Esâsî'nin Midhad Paşa'nın buluşu olduğu fikri içerisinde. Nitekim mektep talebesi olup aynı zamanda mektebin baytar hocalarından olan Said Efendi'nin kardeşi Vahid Efendi'nin de Midhad Paşa "*haksız olarak gönderilmiştir*" sözleri bu talebelerin fikirlerini güçlendirmiştir. Said, Nedim ve Cemal Efendiler "*Midhat Paşa'nın muhakeme olmaksızın sürgün edilmesi Kânûn-i Esâsiye aykırıdır*" diyerek düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Bu efendiler aralarında sözleşmişler, ders vaktinde sıranın altında mektubu yazmışlar ve taslağını dolaba koymuşlardır. Talebeler kaleme aldıkları mektubun ihtiva ettiği konular sebebiyle mektepten çıkarılmışlar ve 15 sene kalebendlik¹⁶ cezasına çarptırılmışlardır. Bununla birlikte Vahid Efendi'nin de söylediği sözlerden dolayı mektepte bulunması uygun olmayacağından yerine bir diğerrinin tayin edilmesi istirham edilmiştir (BOA, İ. DH. 746/60952).

İdâdî mekteplerinde talebeler talimatname uyarınca bulunulmasında beis görülen yerlerde görüldükleri takdirde ceza almaktadır. Dersaadet İdâdî Mektebi talebelerinden olan Nizameddin Efendi'yle ilgili bir rapor 9 Eylül 1893'te soruşturma müfettişleri marifetiyle Maarif Nezaretine ulaştırılmıştır. İlgili raporun içeriğinde Nizameddin Efendi'nin Galata'da bulunan umumhanelere gittiğinden bahsedilmiştir. Nizameddin Efendi tenbîh ve tekdîr cezalarına çarptırılrsa da umumhanelere gitmeyi sürdürmüştür. Keza mektepte yapılan imtihanlarda başarı gösteremeyen Nizameddin Efendi'nin ahlâk puanı da sıfıra inmiş vaziyettedir. Bununla birlikte mubassırların ilettikleri raporda Nizameddin Efendi'nin yaşıtı olmayan talebelere de saldırgan davranışlar sergilediği ortaya konulmuştur. Nizameddin Efendi, müdür, muavin ve mubassırlardan oluşan bir komisyon tarafından mektepten atılmıştır. Fakat mektep müdüriyetinin talebelerin okuldan atılmaları hususunda yapılan soruşturmanın akıbetinden Maarif Nezaretini haberdar etmesi ve gelecek cevaba göre inisiyatif almaları gerekmektedir. Ne yazık ki bu talîmâtâ Nizameddin Efendi'nin mektepten kaydının silinmesi hususunda dikkat edilmemiştir (BOA, MF. MKT. 192/92).

Nizameddin Efendi hakkında daha önce Dersaadet İdâdî Mektebi Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen 6 Kasım 1893 tarihli bir diğer belge daha ortaya çıkmıştır. Bu belgede Nizameddin Efendi'nin talebeleri mektep dışında bekleyerek tehditkâr söylemlerde bulunduğu bu nedenle de mektep düzeninin bozulduğundan bahsedilmiş ve önlem alınması hususu dile getirilmiştir (BOA, MF. MKT. 189/38). Bu konuda zabtiye 15 Ocak 1894'te Nizameddin Efendi'yi istenmeyen davranışlar sergilememesi konusunda ikaz etmiştir (BOA, MF. MKT. 192/123).

İdâdîlerde talebelerin işledikleri şiddet suçları incelendiğinde 22 Mart 1909 tarihli belgede Sinop İdâdî Mektebinde birinci kademedede öğrenim gören Remzi Efendi'nin arkadaşı Mustafa Efendi'ye kalem çakısıyla zarar verdiği ortaya çıkmıştır. Mustafa Efendi'nin babası Remzi Efendi'den şikâyetçi olmuş ve mahkemeye başvurmuştur. Nitekim Remzi Efendi "*henüz akli mümeyyiz bulunmadığı*" için babasına teslim edilmiş ancak yeniden bu gibi bir harekete teşebbüs etmesi halinde mekteple bağının kesileceği konusunda uyarılmıştır (BOA, MF. MKT. 1118/64). Priştine İdâdî Mektebi talebelerinden Receb Efendi hakkında da darp ve yaralama suçlarını işlediği gerekçesiyle bir dava açılmıştır. Receb Efendi hakkında görülen davada yaşının küçük olması sebebiyle, mektepten atılması gerekse de mektepten ihraç edilip edilmeyeceği sorusu yöneltmiştir. Ancak Receb Efendi'yi mektepten koparmanın felaket sonuçlar doğurabileceği bu yüzden de mektepte terbiye edilmesinin daha uygun olacağı cevabı alınmıştır (BOA, MF. MKT. 1053/71). Aynı şekilde Karesi İdâdî Mektebi talebelerinden olan Ali ve Halil Efendiler de Mustafa isimli kişiyi

Abdülhamid'i tahttan indirerek V. Murad'ı veya Mehmed Reşad'ı çıkaracağı söylentilerini çıkarmışlardır (Sertoğlu, 1972, ss. 3294-3295). Keza Midhat Paşa'nın kendine has bağımsız üslubu ve davranışları, sarayla arasındaki anlaşmazlık, bilhassa "*millet askeri*" adıyla gönüllü asker toplaması, saltanatı kaldırıp yerine cumhuriyeti veya kendi diktatörlüğünü getireceği iddiaları padişahın ziyade milletin yanında bir duruş sergilemesi onun 5 Şubat 1877 tarihinde azledilmesine ve sürgüne gitmesine yol açmıştır (Çetinsaya, 2016, s. 370). Midhat Paşa 1878'in ağustos ayına kadar hayatını İtalya, İspanya, Fransa, Avusturya ve İngiltere'de sürgün olarak geçirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra memlekete dönen Midhat Paşa Suriye ve Aydın valiliklerinde bulunmuştur. Ardından Abdülaziz'in haline karıştığı gerekçesiyle Yıldız'da yargılanmış ve suçlu bulunarak Taife sürgüne gönderilmiştir (Çetinsaya ve Buzpınar, 2020, ss. 9-10). 25 Nisan 1884 tarihinde ise kaldığı yerde boğularak öldürülmüştür. Çoğu tarihçinin düşüncesine göre emri II. Abdülhamid vermiştir. Ancak hükümet tarafından yapılan duyuru da Midhat Paşa'nın şirpençeden dolayı öldüğü belirtilmiştir (Özgüldür ve Özgüldür, 1994, s. 322).

¹⁵ Benzer bir olay Mekteb-i Harbiye'de yaşanmıştır. Harbiye talebeleri akşam yoklamasının ardından adet olduğu üzere "*Padişahım çok yaşa*" diye bağırarakları yerde "*yaşasın Midhat Paşa*" diye bağırılmışlardır. Bundan dolayı hadiseye karışan talebeler tutuklanarak Akka Kalesine gönderilmiştir (Korkmaz, 2016, s. 377).

¹⁶ Kalebend kelimesi kalede mahkûm edilmiş, kaleye bağlanmış anlamlarını gelmektedir. Kalebendlik suç işlemiş kişilerin kale surları dahilinde oturup hisardan çıkmalarının yasak olduğu bir ceza çeşididir (İşbilir, 2019 s. 5).

yaraladıkları için 1 Haziran 1891 tarihinde yirmi gün hapis cezasına çarptırılmışlardır. Ayrıca mahkeme giderlerinin bu iki talebe tarafından karşılanmasına hükmedilmiştir (BOA, TS. MA. E. 1378/45).

Nitekim idâdî mekteplerinde muallimlerinin ölümüne yol açan talebelere de tesadüf edilmiştir. Halim Efendi, Manastır idâdîsinde üçüncü sınıfta eğitim almaktadır. Hesap ve hendese derslerinde başarılı olamadığı gerekçesiyle revolver marka bir silahla mektebin hem muavin-i evveli hem de hendese muallimi olan Şevki Efendi'yi katletmiştir. Hadiseye şahit olanlar anbar memuru Hacı Efendi ile kâtip ve mübayaa memuru Mehmed Faik Efendi'dir. Hacı Efendi, 29 Haziran 1904'te saat beş civarında muavin-i evvel Şevki, muavin-i sâlis Hakkı ve kâtip Faik Efendilerle birlikte muavin odasında ikamet ettiklerini ifade etmiştir. Akabinde Hacı Efendi, Şevki Efendi'nin odadan ayrıldığını ve bir dakika geçmeden *"aman aman"* diyerek tekrar içeriye koştuğunu beyan etmiştir. Hacı Efendi, Şevki Efendi'nin arkasından silahı ateşleyen Halim Efendi olduğunu görmüştür. Bununla birlikte Şevki Efendi'ye baktıklarında bilincinin açık olmadığı tespitinde bulunmuşlardır. Ardından belediye hekimleri gelmiş, Şevki Efendi'ye isabet eden kurşunun başına geldiğini saptamışlar ve artık tedavi edilemeyeceği anlaşıncı Şevki Efendi'nin bedeni Gureba Hastanesine nakledilmiştir. Adı geçen mektepte hastane hademesi olarak hizmet veren Hüseyin Ağa da silah ateşlendiği vakit sesin geldiği noktaya doğru yani muavinler odasına gitmiştir. Odanın dışında merdiven basamaklarında Halim Efendi'yi görmüş elindeki silahla burada ne yaşandığını sormuştur. Halim Efendi *"bir şey yapmadım"* yanıtını vermiştir. Halim Efendi'den elindeki silahı bırakıp teslim olmasını istemiş ancak Halim Efendi buna yanaşmamıştır. Usulca Halim'i kendine yanaştıran Hüseyin Ağa, elinden silahı kapmış, zabtiye ve polisin geleceği vakte kadar Halim'i göz altında tutmuştur. Polis ve zabtiye geldiğinde ise Halim'i onlara vermiştir (BOA, MF. MKT. 802/38).

Sonraki süreçte talebelerin ifadeleri alınmaya başlanmıştır. Yedinci sınıf talebelerinden olan Mahmud Şevki, Kazım ve Hayri Efendiler; Şevki Efendi ve Halim arasında ihtilafa sebep olabilecek bir hadisenin varlığından haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Mektebin müdürü, muavin-i sânis ve muhtelif dersler muallimi de bu talebelerle benzer ifadeler vermiştir. Mektepte güvenlik zaafiyeti olduğu şüphesiyle tahkikat evrakında Halim'in silahı nasıl mektebe getirdiği, talebelerin ne suretle yoklamaya tabi tutulduğu, yoklamanın kim tarafından ne zaman ve ne şekilde yapıldığı soruları yöneltilmiştir. Muavin-i sâni, Halim'in kendisinden izin alarak sabah bir buçuk dolaylarında memleketine mektup göndermek üzere mektepten ayrıldığını bu süre zarfında da silahı temin etmesinin ihtimal dahilinde olduğunu söylemiştir. Muavin-i sânin ifadesine göre talebe dışarıdan mektebe adım attığı vakit muavin gözetiminde kapıcı tarafından üstü aranmaktadır fakat o gün nöbetçi muavinin derste veya imtihanda olması Halim'in silahla mektebe girmesinin önünü açmıştır. Bundan sonraki süreçte Halim Efendi'nin akıbeti hakkında detaylı bir bilgiyle karşılaşılmasa da talebelerin titizlikle yoklama edilmesi hususunda muavinler uyarılmıştır. Keza talebelerin çakı ve bıçak benzeri aletleri mektebe sokmamaları için daha katı tedbirler alınması gerektiği vurgulanmış talebelerin sadece ders kitaplarıyla meşgul olmalarının sağlanması lüzumu dile getirilmiştir. Ayrıca yalnız talebelerin değil onları ziyarete gelen aile fertlerinin de üstlerinin aranması talebinde bulunulmuştur (BOA, MF. MKT. 802/38).

Vefa idâdîsinde üçüncü sene talebelerinden biri olan Abdullah Said Efendi'nin evvelce mektepten çıkarıldığı fakat yeniden mektebe kabul edilmek üzere başvuruda bulunduğu ancak talebinin geri çevrildiği Dersaadet Bidâyet Mahkemesinin Maarif Nezaretine gönderdiği 31 Mayıs 1909 tarihli evrakta ortaya çıkmıştır. Evrakın içeriğinde Abdullah Said Efendi'nin daha önce işlediği suçlara da yer verilmiştir. Abdullah Said Efendi meşrutiyetin ilanı akabinde sınıf terfi edememesini sebep göstererek arkadaşlarının yanında yeniden imtihan edilmelerini sağlamak üzere Maarif Nezaretine gitmiştir. Bununla birlikte birtakım talebelerle beraber *"Vefa idâdîsi İttihat ve Terakki Cemiyeti"* namıyla bir cemiyetin inşa edilmesini üstlenmiş ayrıca *"Ahz-u Feveran"* isminde bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Bu gazete aracılığıyla mektep idaresi ve muallimlere karşı yayınlara girişmiştir. Ayrıca Abdullah Said, Şehzade Cami dolaylarında bir kahvehane kiralarak kırtasiye şirketi kurmuş ve talebelerin sınıf atlamasını sağlamak için mektep idaresine ulaştırılmak üzere öneri niteliğinde mektuplar kaleme almıştır. Keza *"Talebeye cemiyete dâhil olmaz isen seni döviz, öldürürüz"* diyerek zorbalıkta bulunmuştur. Nitekim talebelerden türlü nedenler öne sürerek para almış ve zamanının çoğunu kahvehanelerde oyun oynayarak harcamıştır. Fransızca muallimi Said Efendi'ye karşı başkaldıran bir tutum sergileyen Abdullah Said Efendi yukarıda geçen sebeplerden ötürü mektepten atılmıştır (BOA, MF. MKT. 1127/15).

İdâdîlerde mektepte görevli personele terbiye sınırını aşan davranışlarda bulunan talebeler de bulunmaktadır. *"Midilli idâdîsi talebelerinden Hasan Cevad, Celal, Nabi ve Ali Mesud Efendiler mektep müdürüne taş atarak, mektep duvarına müdürün namusuna hâlel getirecek edepsiz ibareler yazmışlardır"*. Adları geçen talebeler, 21 Haziran 1908'de muallim ve memurların iffet ve onurlarını incitecek davranışta bulundukları gerekçesiyle mektepten atılmışlardır. Mektepten atılan bu talebeler yeniden mektebe kabul edilmek üzere başvuruda bulunmuşlardır ancak istekleri geri çevrilmiştir (BOA, MF. MKT. 1091/51).

İdâdîlerde talebelerin imtihan varakasını tahrif ederek suç işledikleri ileri sürülmüştür. Hakkı ve Mehmed Efendiler, Draç idâdîsinde beşinci sınıfta okuyan talebelerdir. Bu efendiler umumî imtihan cetvellerini değiştirdikleri gerekçesiyle 8 Aralık 1907'de şikâyet edilmişlerdir. Hadisenin yaşandığı gün *"Hakkı ve Mehmed Efendiler yukarıdan kitap alacağız diyerek nöbetçi hademeyi kandırışlar ve müdüriyet odasındaki kilitli çekmeceyi açmışlardır"*. Ardından Fransızca, tarih, resim, Arapça ve hesap derslerini içeren imtihan cetvellerindeki notları birkaç puan eklemek suretiyle değiştirmişlerdir. Mektebin muallimleri arasından İbrahim ve Rifat Efendiler bu hususta müdürün suçu olduğu kanaati içerisindeyler. Sarhoş bir vaziyette olan müdürün imtihan evrakını

vaktinde yerine ulaştırmadığını söyleyen muallimler, mektepteki idare yoksunluğunun talebelerin saatlerce müdür odasında vakit geçirmesinden belli olduğunu öne sürmüşlerdir. Talebelerin bu suçu işleyip işlemediği meselesini aydınlatmak üzere bir soruşturma açılması eğer yaptıkları aşikâr olursa mektepten gönderilmeleri talep edilmiştir. Ancak konuyu açıklığa kavuşturacak bir belgeye rastlanmamıştır (BOA, MF. MKT. 1035/47).

Talebelerden kaynaklanan suçların son örneğinde; Kuleli İdâdîsi birinci sınıf talebesinden olan ancak adı ifade edilmeyen bir talebe *yâverân-ı hazret-i şehriyâriye* (padişahın yaveri) özgü bir elbise kuşanmıştır. Selamlık resm-i âlîsine¹⁷ iştirak eden talebenin mektepten kaydı silinmiştir. Ayrıca talebe hüküm giymiş ve cezasını bitirmesinin akabinde memleketine yolcu edilmiştir (BOA, ZB. 469/87).

Sonuç

Toplumsal etkinliklerin yürütüldüğü her mekân içerisinde suça ve suçluya ait izlere rastlanmıştır. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü kurumlarda da suç işlenmiştir. İdâdî mektepleri de bu kurumlar arasında yer almıştır. İdâdîlerde idare ve talim heyetine dâhil olan kişilerin görev ve sorumlulukları talimatnamelerde belirtilmiştir. Ancak hangi suç işlediklerinde ne tür bir cezayı hak edecekleri açıklanmadığı için çalışmada elde edilen bulguların bir karşılaştırılması yapılamamıştır. Ancak Prizrin İdâdîsi muallimlerinden olan Süleyman Faik Efendi dersi tatil ettiği gerekçesiyle yani bir nevi derste bulunmayıp devamsızlık yaptığı için talimatnamede belirtildiği üzere maaşında kesinti yapılmıştır. Bunun haricinde alacakları cezalar tayin edilmemiş olsa da talimatname hükümlerine karşı gelen görevlilerin olduğu da gözden kaçmamıştır. Bununla beraber talebelerin izlemesi gereken kurallar ve bu kurallara riayet etmedikleri takdirde alacakları cezalar belirlenmiştir. Nitekim idâdîlerde suç işlediği iddia edilen birinin suçlu mu yoksa masum mu olduğunu tayin edebilmek amacıyla tahkikat komisyonları meydana getirilmiştir. Tahkikat komisyonları aracılığıyla bir soruşturma süreci başlatılmış olaya tanık olan kişilerin ifadeleri alınmış ardından karar aşamasına geçilmiştir.

Bununla birlikte idâdî mekteplerinde idare ve talim heyetine mensup kişiler; bazı muallimlere mektepte daimî olarak yemek verdikleri, gece dışarıda bulundukları, talebenin mektepten atılması hususunda Maarif Nezaretini bilgilendirmedikleri ve mektep anbarını teftiş ettirmedikleri için talimatname hükümlerine aykırı davranmışlardır. Bundan başka mektep kaynaklarını savurgan bir biçimde tükettikleri ve bu kaynakları kendi çıkarlarına kullandıkları saptanmıştır. Aynı zamanda kumar ve içki gibi kötü alışkanlıklara sahip kişilerin de olduğu görülmüş, görevinin gerekliliklerini yerine getirmeyen, talebeleri hor gören ve tasvip edilmeyen ilişkiler yaşayan görevlilere de tesadüf edilmiştir. Ayrıca milliyetçilik motivasyonu ile yasadışı faaliyetlerle uğraşan, şiddet uygulayan, Maarif Nezaretince belirlenmiş kitapların dışına çıkan, mektep idaresinin aldığı kararları tanımayan ve talebeleri idareye karşı ayaklandırmaya teşebbüs eden kişilere de rastlanmıştır. İdare ve talim heyetine tâbi bu görevliler, işledikleri suçlara karşılık olarak tenbîh, tebdîl, becâiş ve azledilme cezalarını almıştır. Bütün bunların yanında iftiraya maruz kalan görevlilerde bulunmaktadır. İdâdîlerde ağır disiplin suçu işleyen mektep görevlileri genel olarak hafif cezalara çarptırılmıştır. Bu noktada Maarif Nezareti ve Maarif Müdürlükleri görevlilerin ıslah edilebileceği düşüncesinden hareketle bu şekilde davranmış olabilir yorumu yapılabilir. Ancak Derviş ve Trambolis Efendiler örneğinde olduğu gibi suç işlemekte ısrar eden kişilerin mektepten azledildikleri görülmüştür. Nitekim işlenen benzer suçlara verilen cezalar da çeşitlilik gösterebilmektedir. Örneğin İşkodra İdâdî Mektebi müdürü Hamdi Efendi ve Edirne İdâdî Mektebi depo memuru Bekir Sıdkı Efendi hemen hemen aynı fiilleri gerçekleştirmelerine rağmen hatta Hamdi Efendi'nin gerçekleştirdiği eylemin doğruluğuna dair bir delil yokken azledilmesi Bekir Sıdkı Efendi'nin ise yerinin değiştirilmesi cezası verilirken mutabık kalınan bir kaide olmadığını göstermektedir. Yine İbrahim Ziyaeddin ve Halil Efendiler disiplini bozacak birçok davranışta bulunmalarına rağmen mektepten azledilmemişler sadece yerlerinin değiştirilmesiyle yetinilmiştir. Fakat benzer suçları işleyen Kütahya İdâdîsi müdürü Abdurrezzak Efendi'nin mektepten çıkarılması uygun bulunmuştur.

Nitekim dönemin siyasi gelişmeleri de suçu ortaya çıkaran sebepler arasındadır. Milliyetçilik fikriyle hareket eden Arap ve Ermeni görevliler Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu fırsat bilerek devletin aleyhinde faaliyette bulunmuşlardır. Keza Mekteb-i İdâdî talebeleri de Midhat Paşa'nın sürgün edilmesini sebep gösterip siyasi meselelere meyletmişlerdir. Yine Vefa İdâdîsi talebelerinden Abdullah Said, Vefa İdâdîsi İttihat ve Terakki Cemiyetini kurmuştur.

Talebeler ise siyasi meselelerle ilgilenmişler, talimatname hükümlerine aykırı olarak bulunulmasında beis görülen yerlere girmişler, darp ve yaralamanın yanında cinayet bile işlemişler, edep ve ahlak sınırlarını aşan davranışlar sergilemişlerdir. Bu suçlara karşılık talebeler tenbîh, tebdîl, tard ve hapis cezalarını hak etmişlerdir. Askerî idâdîlerde uygulanan disiplinin daha sert olduğu dikkate alındığında verilen cezaların da daha ağır olduğu görülmüştür. Nitekim Midhat Paşa hadisesine dahil olan talebelere kalebindik cezası verilmiştir. Bununla birlikte Receb ve Remzi Efendiler örneğinde olduğu gibi bazı talebeler affedilme yoluna gidilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki kızların gidebileceği bir idâdî mektebi açılmasında geç kalındığı için kız idâdîleri araştırmanın dışında kalmıştır.

¹⁷ Osmanlı Devleti'nde padişahların İstanbul'un fethedilmesinden hilafetin kaldırılmasına değin geçen sürede Cuma namazına belirli bir törenle gidip dönmelerine "*Cuma selamlığı*" veya "*selamlık resmi*" adı verilmiştir (İpşirli, 2015, s. 396).

Neticede suç, eğitim-öğretim kurumlarında eğitimsel faaliyetlerin yürütülmesinde engel teşkil etmiştir. Eğitimin düzenli bir şekilde sürdürülmesi ancak suç faktörünün ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilir. Suç her ne kadar biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve toplumsal faktörlerden kaynaklansa da disiplin vasıtasıyla istenmeyen davranışların görülme sıklığı azalabilir. Ayrıca hem bireysel hem de toplumsal kalkınmanın yolu talebelere disiplin aracılığıyla istenilen davranışları kazandırmaktan geçmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Konsept – S.E-F.K.D; Tasarım - S.E-F.K.D; Denetim - S.E-F.K.D; Kaynaklar - S.E-F.K.D; Malzemeler - S.E-F.K.D; Veri Toplama ve/veya İşleme - S.E-F.K.D; Analiz ve/veya Yorum - S.E-F.K.D; Literatür Taraması - S.E-F.K.D; Yazma - S.E-F.K.D; Eleştirel İnceleme - S.E-F.K.D.

Yapay Zekâ Kullanımı: Yazarlar, makalenin yazım sürecinde yapay zekâ araçlarından faydalanılmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Concept - S.E-F.K.D; Design - S.E-F.K.D; Supervision - S.E-F.K.D; Resources - S.E-F.K.D; Materials - S.E-F.K.D; Data Collection and/or Processing - S.E-F.K.D Analysis and/or Interpretation - S.E-F.K.D; Literature Search - S.E-F.K.D; Writing Manuscript - S.E-F.K.D; Critical Review - S.E-F.K.D.

Use of Artificial Intelligence: The authors declare that no artificial intelligence tools were used in the writing process of this article.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Mektûbî Kalemi (DH. MKT.)

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)

İrade Dâhiliye (İ. DH.)

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.)

Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kalemi (MF. İBT.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı (TS. MA. E.)

Zabtiye (ZB.)

Araştırma-İnceleme Eserleri

Ali Seydi. (1330). *Kâmûs-ı Osmânî III*. Matbaa ve Kütüphane-i Cihan

Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.

Arik, F. Ş. (1995) Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar, Suçlar ve Cezalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 1-50.

Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Lugatı.

Boynukalın, M. (2009). Suç. *TDVİA*, (453-457). TDV Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük IV*. Ötüken Neşriyat.

Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 47(47), 353-409.

Çetinsaya, G., Buzpınar, Ş.T. (2020). Midhat Paşa. *TDVİA*, (7-11). TDV Yayınları.

Demirel, F. (2010). *Mekteb-i İdâdî*, [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.

Demirel, F. (2013). Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar. *History Studies*, 5(1), 101-112.

Demirel, F., & Yılmaz Derin, S. (2019). Osmanlı Ortaöğretim Kurumlarında Soruşturma Süreci. *History Studies*, 11(5), 1525-1538.

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları.

Düstûr, (1289). Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi. (I. Tertip, II).

Gülmez, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde İdâdîler. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 106-131.

Gültekin, F. (2013). *Eğitimde Ödül Ceza Dengesi*. Aile Akademisi Derneği.

Gündüz, M. (2010). Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma. *Doğu-Batı Dergisi*, (53), 127-161.

Helvacı, M. A. (2015). Sınıfta İletişim ve Disiplin Oluşturma. C. Gülşen (Ed.), Kuram ve Uygulamada Sınıf Yönetimi (ss.129-162) Anı Yayıncılık.

İşbilir, Ö. (2019). Kalebend. *TDVİA*, (5-7). TDV Yayınları

İpşirli, M. (2015). Cuma Selamlığı. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (396-403). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kapıcı, H.Z. (2013). Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-i Âli Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 166-180.

Keleş, H., Şahin Erol, A. N., & Avaroğulları Kiriş, A. (2017). Tarihsel Süreçte Suç ve Ceza: Tarih Öğretiminde Tematik Öğrenmeye Yönelik Bir Değerlendirme. T. Kalkan, E. Erdoğan, & A. Demir (Eds.), *Türk Tarihine Dair Yazılar II* (ss. 801-810). Gece Kitablığı.

Kodaman, B. (1998). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Korkmaz, A. (2016). *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri* (Tez No: 465574). [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

- Mekâtib-i İdâdiyye Mahsus Talîmât-nâme. (1327). Matbaa-i Âmire.
- Muallim Naci. (1308). *Lûgat-ı Naci*.
- Özgüldür, Y., & Özgüldür, S. (1994). 1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü Ve Fonksiyonu. *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (5), 311-348.
- Özkat, M., & Akça, İ. (2007). *Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi*. Kuleli Askerî Lisesi Matbaası.
- Sertoğlu, M. (1972). *Mufasssal Osmanlı Tarihi VI*. Güven Basımevi
- Şemseddin Sami. (2021). *Kâmûs-ı Türkî*. Gündoğdu, R. Adıgüzel, N. & Önal, E.F. (Haz.). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şemseddin Sami. (1322). *Kâmûs-ı Fransevi Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı*. Mihran Matbaası.
- Taşer, S. (2024). Konya Darülmualimininde Yürütülmüş Bir Tahkikat Hakkında. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 270-280.
- Taşer, S. (2010). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi* (Tez No: 279086). [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Türkmen, Z. (2018). XIX Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Eğitim Sisteminde Ceza ve Ödül Uygulamasına Bir Örnek: Dersa'adet Mekteb-i İdadiye-i Şahanesi Ceza Defteri. F. M. Emecen, E. S. Gürkan, & A. Akyıldız (Eds.), *Osmanlı İstanbul'u V* (ss. 551-579). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Toprakçı, E. (2008). Eğitimde Disiplin. *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*, (23), 2008, 21-26.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II-III*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.